

УДК 784.95:[378:091.212:159.942]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-35>

Вікторія КОМІСАР,

orcid.org/0000-0001-6356-7619

викладач кафедри академічного та естрадного вокалу
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) *vikakomisar4ik71@gmail.com*

Катерина КОМІСАР,

orcid.org/0009-0007-2296-4002

викладач кафедри академічного та естрадного вокалу
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) *vikakomisar4ik71@gmail.com*

ПОТЕНЦІАЛ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА У РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ

Автори статті підіймають одну з актуальних проблем мистецької освіти, пов'язану із розвитком емоційної сфери особистості майбутнього співака. У статті проаналізовано стан розробки проблеми розвитку емоційного інтелекту особистості в зарубіжних і вітчизняних наукових психологічних виданнях, а також розкрито історія виникнення та введення до наукового середовища терміну «емоційний інтелект». Авторами публікації окреслено низку наукових напрямів, що вивчають феномен емоційного інтелекту як: фактор успішної життєдіяльності людини; засіб ефективної комунікації та соціальної інтеракції; показник психічного і фізичного здоров'я людини; здатність до розпізнання, розуміння емоцій (власних та інших) і управління ними; регуляторні структури; зв'язок інтелекту і креативності; детермінанти внутрішньої свободи особистості; показник цілісного розвитку особистості тощо.

Здійснено аналіз щодо наукових версій розуміння емоційного інтелекту та визначено широкий діапазон трактування даної категорії. На основі здійсненого теоретичного аналізу авторами статті подано власну трактовку феномену «емоційний інтелект співака» як здатності розуміти власні емоції, а також ті, що виникають під час співу або зумовлені емоційним змістом музичного твору; вміння користуватися ними для вирішення певних вокально-виконавських завдань, у тому числі пов'язаних з реалізацією художньо-виконавської інтерпретації та трансляції по каналам емоційного впливу певної емоційної інформації до слухача.

У статті наголошено на взаємовпливі емоцій та співу, підкреслено пріоритетне значення коефіцієнту емоційності в ході професійної підготовки майбутнього співака, розкрито потенціал естрадного вокального мистецтва, здатного підіймати глибинні пласти емоцій, виявляючи найкращі духовні та фізичні якості студентів. Авторами доведено взаємозв'язок емоційної свободи з відчуттям повної керованості голосовим апаратом співака. Розкрито величезні виражальні можливості голосу співака та невід'ємність їх від пережитого емоційного досвіду, емоційного стану співака, викликаного характером і настроєм виконуваної пісні. Обґрунтовано вибір відповідних прийомів вокальної техніки співака, що дозволяють досягти емоційної виразності виконання.

Ключові слова: естрадний вокал, музичне мистецтво, емоції, емоційний інтелект, співак, естрадна пісня.

Viktoriia KOMISAR,

orcid.org/0000-0001-6356-7619

Lecturer at the Department of Academic and Pop Vocal
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) *vikakomisar4ik71@gmail.com*

Kateryna KOMISAR,

orcid.org/0009-0007-2296-4002

Lecturer at the Department of Academic and Pop Vocal
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) *vikakomisar4ik71@gmail.com*

THE POTENTIAL OF POP VOCAL ART IN THE DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL INTELLIGENCE OF STUDENTS

The authors of the article identify one of the actual problems of the artistic education, which is associated with the development of the emotional sphere of the future singer's personality. In the article it was analysed the working status of the problem of development of personality's emotional intelligence in foreign and domestic scientific psychological editions, as well as it was revealed the history of the origin and establishment in the scientific environment of the term

"emotional intelligence". The authors of the publication have described a row of scientific directions, which study the phenomenon of emotional intelligence, such as: the factor of successful life of people; the way of effective communication and social interaction; the index of mental and physical health of a person; the ability to recognise, understand the emotions (own and others') and to deal with them; the regulatory structure; the connection between intelligence and creativity; the determinants of the internal freedom of a personality.

There is analysed the scientific versions of the understanding of emotional intelligence and discovered a wide range of interpretation of this category. On the basis of this theoretical analysis, the authors of the article have presented an own interpretation of the phenomenon of "emotional intelligence of a singer" as the ability to understand his/her own emotions, as well as those ones that come while singing or created with the emotional content of a musical composition; the ability to use them to solve certain vocal-performing tasks including those that are connected to the realization of artistic-performing interpretation and translation by channels of emotional influence the certain emotional information to a listener.

In the article it is emphasized on the interplay of emotions and singing, stressed on the priority importance of the coefficient of emotionality in the course of professional training of the future singer; revealed the potential of the pop vocal art, which is able to move the deep layers of emotions, showing the best spiritual and physical qualities of the students. The authors have proved the correlation between the emotional freedom and the feeling of the full controllability of the singer's voice apparatus. There is discovered the great expressive ability of the singer's voice and its insensitivity with the emotional experience, the emotional state of the singer that was influenced with the character and the mood of the performed song. It was justified the choice of the appropriate methods of the singer's vocal technic that allow to achieve the emotional expression of the performing.

Key words: pop vocal, musical art, emotions, emotional intelligence, singer, pop song.

Постановка проблеми. Сьогодні як ніколи раніше в мистецькій освіті України набувають особливого звучання пріоритетні напрями Національної стратегії її розвитку, що полягають у забезпеченні особистісного розвитку людини з наявними в неї індивідуальними задатками, здібностями, потребами. Глибокі соціальні, духовні, ментальні зрушення, що спричинені наслідками війни в нашій країні, сприяють ствердженню особистості як найвищої соціальної цінності. Зазначене вказує на актуальність формування високих демократичних цінностей людини ХХІ століття, що безпосередньо пов'язано із розвиненістю в молодого покоління емоційного інтелекту. Зауважимо, що саме мистецька освіта, яка переважно націлена на розвиток музичної, інтелектуальної сфери студентів, їх творчих, виконавських, методичних компетентностей, одночасно має потужний потенціал щодо емоційного розвитку студентів, який не завжди використовується в навчально-виховному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання емоційного розвитку особистості зверталися відомі філософи давнини (Аристотель, Б. Спіноза, І. Кант, Л. Фейєрбах та ін).

Серед зарубіжних учених, що підіймали питання розвитку емоційного інтелекту слід назвати Дж. Блока, Х. Вейсінгера, Д. Гоулмана, Д. Карузо, Дж. Мейєра, Д. Слайтера, Р. Стернберга, М. Белдока, Б. Лойнера, У. Пейна та інших. У дослідженнях відомих учених-психологів – Е. Торнлайка, Дж. Хілфорда, Г. Айзенка – подано сучасне розуміння емоційного інтелекту та обґрунтована необхідність розвитку емоційного інтелекту як фактору забезпечення успішного становлення та зростання особистості.

Серед українських науковців різні аспекти проблеми емоційного інтелекту в своїх публікаціях висвітлюють І. Андрєєва, Т. Березовська, О. Власова, Н. Килимига, А. Лобанов, М. Манойлова, А. Мартинюк, О. Мельник, Е. Носенко, А. Петровська, Л. Ракітянська, Г. Юсупова та ін. Однак, попри широкоаспектність розглянутих питань, проблема розвитку емоційного інтелекту студентів засобами естрадного вокального мистецтва не набула значного висвітлення в науковій літературі.

Визначення мети та основних завдань дослідження полягає у висвітленні закладеного в естрадному вокальному мистецтві потенціалу, що потужно впливає на емоційну сферу студента, зокрема, на розвиток його емоційного інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукова думка свідчить про те, що розвиток емоційної сфери особистості відбувається під час емоційно насичених моментів життя. Зазначене вказує на очевидну роль занять музичним мистецтвом у розвитку емоційного інтелекту (далі – EQ) особи. Адже саме музика є тим провідником, що найкраще передає емоційний світ людини, знаходить відгук у людському серці в моменти радості та смутку, спокою чи збентеження, пробуджує сильні почуття та допомагає долати негативний вплив стресу.

Звертаючись до основної категорії нашого дослідження, варто зазначити, що власне словосполучення «емоційний інтелект» з'явилося у науковому середовищі з появою робіт американських психологів Х. Гарднера, Д. Гоулмана, Дж. Мейєра та Д. Слайтера та інших, що в подальшому спричинило інтенсивне зростання кількості наукових досліджень, спрямованих на вивчення даного феномена.

Останнє десятиліття в літературному середовищі широкої популяризації дістають брошури, на кшталт, «Допоможи собі сам – як вдосконалити свій емоційний інтелект?», де автори стверджують про можливість вдосконалення навіть у дорослому віці означеної інтегральної властивості особистості та визначають її своєрідною панацеєю від «психічної кризи» – лиха ХХІ століття, під яким розуміють такий рівень вибуху негативних емоцій людей, який дійсно нагадує «колективне божевілья».

За даними соціологічних досліджень саме останнє десятиліття характеризується найвищим за всю історію людства рівнем емоційної нестриманості, нехтуванням нормами щодо прояву почуттів на різних рівнях спілкування (від родинних до колективних взаємин). Зважаючи на зазначене, можна припустити, що саме в цьому криється причина все більшого зростання інтересу науковців щодо вирішення проблем, пов'язаних із емоційним інтелектом, його впливом на поведінку людини й особливостями формування та розвитку.

У порівнянні із останніми десятиріччями минулого століття, коли вперше був вживаний термін «емоційний інтелект» у науковій публікації Б. Лейнера «Емоційний інтелект і емансипація» (1966 рік), а згодом – дослідження П. Салоуея і Дж. Майера та праця американського психолога Д. Гоулмана "Emotional Intelligence" (1995 рік), яка стала бестселером, вже напочатку 2000-х років у мережі Інтернет можна було знайти 486 тисяч web-сторінок, присвячених тлумаченню даного феномену.

Звертаючись до вивчення феномена «емоційних інтелект», найперше, що викликає інтерес – складові даного словосполучення («емоція» і «інтелект»), які нібито мають суперечити один одному, маючи суперечливе змістове наповнення. Разом з цим, цікавими видаються дані, отримані в ході дослідження Д. Гоулмана. Вчений, здійснивши порівняльний аналіз IQ та EQ, обґрунтовує думку про те, що загальний інтелект, показником якого є рівень IQ, лише на 20% зумовлює успіх в житті людини, сприяє її особистісному зростанню та ефективності професійній діяльності, натомість як 80% залежить від інших факторів, серед яких особливе місце посідає розвиненість емоційного інтелекту (Goleman, 2020).

На сьогодні існує ряд наукових напрямів, що вивчають феномен EQ в наступних аспектах:

- як фактор успішної життєдіяльності людини (Д. Гоулман, Р. Купер, Х. Вейсінгер, С. Вулф, Х. Вейзин тощо);
- як засіб ефективної комунікації та соціальної інтеракції (Ю. Шульг);

- як показник психічного і фізичного здоров'я людини (М. Брейкн, Дж. Сіаррочі, Дж. Трінідад, Е. Фернхем, О. Бакаленко, М. Брекет, Р. Ворнер, Ф. Дін, В. Петридіс, В. Ю. Стрельников, Л. С. Тараєвська та ін);

- як здатність до розпізнання, розуміння емоцій (власних та інших) і управління ними (Г. Гарскова, Д. Люсін, Дж. Майер, П. Салоуей, А. Фурнхам);

- як особливості «імпліцитних» теорій інтелекту (Р. Стернберг);

- як регуляторні структури (А. Піаже);

- як зв'язок інтелекту і креативності (Є. Торренс);

- як детермінанти внутрішньої свободи особистості (Г. Березюк);

- як показник цілісного розвитку особистості (О. Філатова) тощо.

Збагатили проблематику досліджень EQ праці Е. Носенко, М. Журавльової, Л. Ракітянської та інших науковців, які дозволили співставити традиційні підходи з новітніми й осмислити вітчизняний досвід в контексті світового.

Зокрема, у дослідженнях Е. Носенко висвітлено соціальний, педагогічний аспекти даної проблематики. Вчена наголошує на недостатності уваги щодо вивчення особливостей детермінації, форм вираження та перебігу емоційних виявів особистості, а також вбачають можливість загрози саморуйнування людської цивілізації внаслідок неконтрольованого й нерегульованого протиставлення емоцій розуму. Власне феномен EQ науковиця трактує у контексті єдності зовнішнього та внутрішнього щодо детермінації психічного, тобто, як виявлення внутрішнього світу особистості через відображення міри розумного ставлення людини до світу, до інших і себе як суб'єкта життєдіяльності, якому притаманні внутрішні та зовнішні компоненти, що відповідають за стресозахисну й адаптивну функції цієї інтегральної особистісної властивості (Носенко, 2012).

Оригінальним є науковий підхід М. Журавльової щодо розуміння сутності EQ. Під емоційним інтелектом авторка розуміє особливу форму організації індивідуального емоційного досвіду (як системи індивідуальних емоційних ресурсів суб'єкта) у вигляді існуючих емоційних структур (психічні утворення, які під час емоційного контакту людини зі світом забезпечують можливість надходження інформації про події, що відбуваються через емоційні канали сприйняття, її перетворення, переробку та вибірковість емоційного відображення), що породжують емоційний простір відображення (суб'єктивний діапазон різного роду емоційних рухів) і емоційні репрезентації

(індивідуальні емоційні картини «бачення» конкретної події), які будуються в межах цього простору (Журавльова, 2009).

Вагомою для нас також є думка Л. Ракітянської щодо розвитку EQ в професійній підготовці майбутніх фахівців. Ми цілком поділяємо її твердження про те, що пріоритетне значення в професійній підготовці набуває не стільки коефіцієнт інтелектуальних можливостей і здібностей майбутніх фахівців, скільки коефіцієнт їхньої емоційності, який «...сприяє досягненню професійної успішності і кар'єрного зростання, а також забезпечує здатність бути конкурентоспроможним і відповідати своїми професійними якостям вимогам часу» (Ракітянська, 2021).

Здійснений невеликий аналіз щодо наукових версій розуміння емоційного інтелекту засвідчує про досить широкий діапазон трактування даної категорії. У контексті нашої проблематики дослідження ми під *EQ співака-естрадника* розуміємо здатність розуміти власні емоції, а також ті, що виникають під час співу або зумовлені емоційним змістом музичного твору, вміння користуватися ними для вирішення певних вокально-виконавських завдань, у тому числі пов'язаних з реалізацією художньо-виконавської інтерпретації та трансляції по каналам емоційного впливу певної емоційної інформації до слухача.

За нашим переконанням естрадне вокальне мистецтво містить потужний потенціал, даючи поштовх для розвитку емоційної сфери студента, зокрема, для розвитку його EQ. Адже естрадна пісня як складова масової музичної культури характеризується доступністю осягнення інтонаційних, образних структур, що забезпечує легкість сприйняття та позитивні емоційні реакції як у співака, так і в слухачької аудиторії.

Ні для кого не секрет, що власне вокальний процес тісно пов'язаний з психологічною, фізіологічною природою особистості студента-співака, у тому числі й з особливими його емоційними станами, які супроводжують даний творчий процес – спів.

Проблема взаємовпливу емоцій та співу неодноразово піднімалася в наукових дослідженнях. Зокрема, цікавою видається нейрохронаксічна теорія голосоутворення видатного французького вченого Р. Юссона, в якій розробив програму для вивчення впливу афективних станів на звукоутворення професійних співаків, які виникали під час оперних вистав. Означена теорія засвідчила тісну залежність якості співу від стану вищої нервової системи, а також суттєвий вплив на співацьке звукоутворення та виконавську діяльність професійних співаків у цілому.

Насправді процес навчання співу, зокрема й естрадного, здатен підіймати глибинні пласти емоцій, виявляючи найкращі духовні та фізичні якості студентів. Також заняття вокалом передбачають творче порозуміння між студентом і викладачем, що однозначно передбачає розвиток EQ як здатності до емпатії (як основи EQ, що дозволяє ототожнювати себе з почуттями іншої людини, співпереживати, співчувати їй), розуміння власних емоцій, емоцій інших, спроможності бачити себе та свої емоційні вияви ніби зі сторони. Адже психологічна свобода вокаліста – це передусім емоційна свобода, що є складником естрадної витримки, артистизму та вокально-виконавської майстерності. У свою чергу емоційна свобода є однією з головних умов володіння голосом, яка суттєво впливає на відчуття повної свободи, керованості голосовим апаратом співака, його здібність до найтонших вокальних інтонацій, що дозволяють втілювати різноманітну палітру настроїв, емоцій, переживань та пристрастей.

У вокальному мистецтві естради, де відображення дійсності базується на звукоінтонаційному вираженні переживань і почуттів, емоційна виразність набуває надзвичайного значення. Голос співака-естрадника має величезні виражальні можливості та може передавати безліч чуттєвих нюансів, оскільки невід'ємно пов'язаний з організмом людини та пережитим нею емоційним досвідом.

Вокальне естрадне виконавство за своєю суттю є художньо-творчим процесом, у якому співак націлений на пошук тих специфічних виражальних засобів, які відповідатимуть емоційному змісту виконуваного вокального твору. Творче прагнення виконавця передати співацьким звуком різноманітність інтонацій музичного твору, його загальне емоційне забарвлення надає голосу відповідного тембрального звучання та сприяє винайденню доцільних вокальних прийомів, зумовлених емоційним змістом пісні, та реалізацією власної художньо-виконавської інтерпретації. Тож емоційний стан співака, викликаний характером і настроєм виконуваної пісні, психологічно зумовлює вибір відповідних прийомів вокальної техніки, що в свою чергу дозволяє досягти емоційної виразності виконання.

Зазначене вказує на діалектичність означеного процесу: з одного боку робота в класі з викладачем над естрадною піснею вимагає від майбутнього співака обізнаності, компетентності щодо розпізнавання, диференціації емоцій «закодованих» авторами пісні, пошуку зовнішнього їх вираження (винайдення виразу обличчя, рухів), а також довільності їх прояву (увійти в образ «тут і зараз» під час виконання пісні), що передбачає

наявність високого рівня EQ; а з іншого боку – емоційний досвід, отриманий в ході знайомства, осягнення художньо-образного змісту, відпрацювання та концертного виконання естрадної пісні збагачує емоційну сферу студента, вчить розуміти і контролювати інтенсивність прояву емоцій, тобто, сприяє ефективному формуванню EQ в майбутнього співака. Зазначене свідчить про широкі можливості щодо розвитку EQ студента на заняттях в класі естрадного вокалу.

Якщо звернутися до створення художнього образу естрадного вокального мистецтва, то варто зазначити, що це досягається співаком-артистом, насамперед, засобами голосового апарату (тембровими і динамічними нюансами, інтонаційним забарвленням, особливостями вимови тощо), який передає різноманітні емоційні стани та настрої, однак ними не обмежується. Зазвичай вокаліст доповнює суто звукові виражальні засоби мімікою, жестами, рухами, обмірковуючи ретельно й візуальне втілення образу – костюм, візаж, зачіска, аксесуари тощо. Такий симбіоз вокальної, акторської майстерності співака, технічної досконалості співу та внутрішніх емоційних переживань вокаліста разом із вивіреним почуттям міри їх прояву є головними складовими для створення емоційно переконливого художньо-сценічного образу вокального твору.

Як свідчить практика роботи зі студентами в класі естрадного вокалу, переживання останніми різноманітних емоційних станів (радості, смутку, замріяності, рішучості та ін.) одразу позначається на нюансировці виконавця-вокаліста в процесі співу, змінюючи співацький звук, збагачуючи іншими тембральними фарбами, додаючи цікаві артикуляційні «родзинки» тощо. Слід зазначити, що й власне спів потребує від організму виконавця великої активності, тому таким необхідним стає здатність майбутнього співака викликати в собі емоційне піднесення, натхнення, що також розвиває здатність до контролю власного емоційно стану як одного з структурних компонентів емоційного інтелекту людини.

Завдання, що стоять перед викладачем естрадного вокалу – навчити студента відчувати, пережити та передати голосом найтонші рухи людської душі, що пов'язані з емоційним розвитком майбутнього співака, є не менш важливим ніж вокальний розвиток самого співацького голосу (розширення діапазону, оволодіння різними техніками звуковидбування та ін.). Адже знайдена «правильна емоція» сама «веде» співака, диктуючи йому з якою інтонацією проспівати ту чи іншу музичну фразу, які рухи доречні.

Неодмінним фактором успішного навчання в класі естрадного вокалу є створення викладачем умов для відчуття студентами стану піднесеності, радості під час співу, оскільки науково доведено, що саме позитивні емоції активізують акустичні та фізіологічні механізми вокальної техніки. Для викладачів досягнення студентом-вокалістом піднесеного стану під час співу, його психологічне налаштування на оптимістичний, активний стан душі та тіла є одним з найважливіших педагогічних завдань, спрямованих на опанування професійної співацької техніки. Зважаючи на зазначене, робота викладача неодмінно має спрямовуватися на формування в студента розуміння щодо впливу емоцій (які викликає в собі та переживає студент під час співу) на фонацію, м'язовий апарат та на мотивування користуватися цими знаннями у подальшій своїй виконавській практиці.

Висновки і перспективи подальших розвідок цього питання. Отже, проблематика статті, що пов'язана розкриттям потенційних можливостей розвитку EQ студентів на заняттях естрадного вокалу, знаходить достатньо широке відображення в тематиці авторитетних наукових виданнях з проблем психології особистості. Однак відчувається певна обережність у визначенні теоретичної значущості даної проблеми в контексті професійного становлення майбутнього естрадного співака. Тож практичний інтерес до досліджуваної проблеми значно випереджає рівень її теоретичної розробки. Зазначене зумовлює подальші розвідки з означеної проблематики в галузі мистецької освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Журавльова М. О. Емоційний інтелект як проблема психологічних досліджень. URL : https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/14.pdf.pdf (дата звернення: 30.05.2023).
2. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. *Вісник ДНУ*. 2012. Вип. 18, т. 20, № 9/1. С. 116–123. URL : https://www.researchgate.net/publication/314501345_EMOCIJNIJ_INTELEKT_AK_FORMA_PROAVU_VAZLIVOI_SKLADOVOI_OSOBISTISNOGO_POTENCIALU_-_REFLEKSIVNOI_SVIDOMOSTI/fulltext/58c816a345851591df3180ba/EMOCIJNIJ-INTELEKT-AK-FORMA-PROAVU-VAZLIVOI-SKLADOVOI-O SOBISTISNOGO-POTENCIALU-REFLEKSIVNOI-SVIDOMOSTI.pdf (дата звернення: 30.05.2023).
3. Ракітянська Л. М. Формування емоційного інтелекту майбутніх учителів музичного мистецтва: результати педагогічного експерименту. *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі*. 2021. № 6. С. 93–98. URL : <https://mmod.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/234> (дата звернення: 30.05.2023).
4. Goleman Daniel. (2020). *Emotional Intelligence*. Bloomsbury, 352 p.

REFERENCES

1. Zhuravlova M. O. (2009) Emotsiyni intelekt yak problema psykholohichnykh doslidzhen. [Emotional intelligence as a problem of psychological research]. URL : https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/14.pdf.pdf [in Ukrainian].
2. Nosenko E. L. (2012) Emotsiyni intelekt yak forma proiavu vazhlyvoi skladovoi osobystisnoho potentsialu – refl-eksyvnoi svidomosti [Emotional intelligence as a form of manifestation of an important component of personal potential - reflective consciousness] Visnyk DNU. 2012. Vyp. 18, t. 20, No 9/1. S. 116–123. URL: https://www.researchgate.net/publication/314501345_EMOCIJNIJ_INTELEKT_AK_FORMA_PROAVU_VAZLIVOI_SKLADOVOI_OSOBISTISNOGO_POTENCIALU_-_REFLEKSIVNOI_SVIDOMOSTI/fulltext/58c816a345851591df3180ba/EMOCIJNIJ-INTEL-EKT-AK-FORMA-PROAVU-VAZLIVOI-SKLADOVOI-OSOBISTISNOGO-POTENCIALU-REFLEKSIVNOI-SVIDO-MOSTI.pdf [in Ukrainian].
3. Rakitianska L. M. (2021) Formuvannia emotsiinoho intelektu maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva: rezultaty pedahohichnoho eksperymentu [Emotional intelligence as a form of manifestation of an important component of personal potential – reflective consciousness Formation of emotional intelligence of future music teachers: results of a pedagogical experiment] Muzychne mystetstvo v osvitolohichnomu dyskursi. 2021. № 6. S. 93–98. URL : <https://mmod.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/234> [in Ukrainian].
4. Goleman Daniel ,(2020). Emotional Intelligence. Bloomsbury. 352 p.